

Diodoros van Sicilië, *De Historische Bibliotheek. Egypte. De Griekse wereld in de vijfde eeuw v.Chr.*

Robert Duthoy

Buiten de kring van de erudiete vakspecialisten zal de naam Diodorus Siculus hoogstwaarschijnlijk geen belletje doen rinkelen. En zelfs voor wie klassieke talen of oude geschiedenis heeft gestudeerd zal het slechts een van de vele namen in zijn cursus Antieke Historiografie zijn aan wie slechts enkele alinea's werden gewijd waarin Diodorus werd weggezet als een niet zo hoog aangeschreven geschiedschrijver. Alleen voor wie de recente historische roman Alkibiades van Pfeijffer heeft gelezen -en die moeten, als we op de verkoopcijfers mogen voortgaan, heel talrijk zijn in ons taalgebied- én zich daarenboven de moeite heeft getroost de eindnoten te raadplegen zal Diodorus geen onbekende zijn want in die eindnoten wordt Diodorus vaak als bron vermeld. De laatste decennia heeft Diodorus evenwel bij de hedendaagse vakhistorici aan krediet gewonnen en wordt hij als historicus veel meer au sérieux genomen dan vroeger het geval was.

Wat we over hem weten -en dat is niet zo heel veel- is afkomstig uit wat daarover in zijn werk terug te vinden is. Hij is in het begin van de eerste eeuw v.Chr. geboren te Argyrion op Sicilië en moet rond 30 v.Chr. gestorven zijn. Naar eigen zeggen heeft hij dertig jaar gewerkt aan zijn in het Grieks geschreven historisch werk dat hij zelf de titel *Bibliothèkè Historikè* (in het Latijn *Bibliotheca Historica*) meegaf en tot doel had *‘naar beste vermogen alle gebeurtenissen in heel de wereld die in de herinnering zijn overgeleverd op te schrijven vanaf de oudste tijden tot aan de eigen tijd alsof het één polis betreft’*. Ook voor een meer gedetailleerde weergave van de inhoud kunnen we niet beter doen dan Diodorus zelf citeren: *‘Van de (40) boeken behandelen de eerste zes de gebeurtenissen en vertellingen voor de Trojaanse oorlog (die hij in 1184 v.Chr. situeert) waarvan de eerste drie de oude verhalen van de barbaren en de volgende drie die van de Grieken behandelen. In de elf volgende heb ik de algemene geschiedenis na de Trojaanse oorlog beschreven tot de dood van Alexander (323 v.Chr.). In de volgende drieëntwintig boeken heb ik in volgorde alle verdere gebeurtenissen besproken tot aan het begin van de oorlog tussen de Romeinen en de Galliërs, waarin Gaius Julius Caesarals generaal de meeste zeer oorlogszuchtige stammen van de Galliërs heeft verslagen (60 v.Chr.)*. Van deze veertig boeken zijn er vijftien volledig bewaard gebleven: I tot V en XI tot XX. John Nagelkerken brengt hier de vertaling van boek I en van de boeken XI tot XIII. Hij heeft daarmee een zeer gelukkige keuze gemaakt.

Boek I bevat, afgezien van de eerste negen hoofdstukken die als een inleiding op het hele werk fungeren, de geschiedenis van faraonisch Egypte en is dus te vergelijken met het tweede boek van de

Historiae die Herodotos drie eeuwen eerder schreef. Net als zijn voorganger heeft Diodorus het land ook bezocht en biedt hij meteen ook een beschrijving van wat hij zelf waarnam. Hij toont zich daarbij een attent en scherpziende observator en biedt zo uit de eerste hand heel wat informatie over het Egypte in de eerste eeuw v.Chr. . Hij besteedt daarbij ook overvloedig aandacht aan de geografie van Egypte en de culturele, sociale, economische en religieuze aspecten. Zoals Herodotos informeert hij zich vooral bij de priesters die men als de intellectuelen van de toenmalige Egyptische samenleving mag beschouwen. Zij waren bovendien in staat de hiëroglifische teksten op de monumenten te lezen en konden hem vertellen wat erop te lezen stond. In vergelijking met Herodotos had hij wel het voordeel dat hij in de grote bibliotheek van Alexandrië de inmiddels verloren gegane werken kon raadplegen van de Griekse auteurs die in de hellenistische periode over Egypte hadden geschreven. Zijn houding als hij daarbij op tegenstrijdigheden en/of onwaarschijnlijkheden stoot omschrijft hij als volgt: *‘Wat daarvan waar is valt moeilijk precies vast te stellen, maar het is juist om alles waarvan schrijvers verschillende verhalen vertellen te vermelden; het is dan aan de lezer om onbevooroordeeld een oordeel te vormen over wat de waarheid zal zijn .’* Maar wat verder maakt hij wel duidelijk dat hij ten overstaan van zijn Griekse voorgangers toch wat meer kritische zin aan de dag zal leggen: *‘Wat betreft de zaken die Herodotos en enkele anderen over de activiteiten in Egypte uit de losse pols opgeschreven hebben, die er welbewust voor kozen om in plaats van de waarheid wonderen op te dissen en mythen te verzinnen om indruk te maken op het publiek, daar zal ik niet aan meedoen en alleen te berde brengen wat geschreven staat in de verslagen van de priesters in Egypte en wat zorgvuldig geconstateerd is’.* Met betrekking tot een gebeurtenis waarvan hij veronderstelt dat het bij zijn lezers ongeloofwaardig zou kunnen overkomen, schrijft hij: *‘En dit incident heb ik niet van horen zeggen, ik heb het met eigen ogen gezien tijdens mijn reis door Egypte’.* Geconfronteerd met fenomenen die om een verklaring vragen omdat ze sterk afwijken van wat bij de Grieken en de Romeinen voorkomt zoals bijvoorbeeld de dierenverering, overloopt hij kritisch verschillende naar voor gebrachte verklaringen. Zijn kritische zin blijkt ook duidelijk als hij het over de oorzaken van de jaarlijkse overstromingen van de Nijl heeft waaraan hij niet minder dan zeven bladzijden besteedt. Een na een overloopt hij een hele reeks theorieën die door Griekse auteurs en geleerden naar voor zijn gebracht om ze dan met de kennis van zijn tijd op een rationele wijze te weerleggen. Uiteindelijk besluit hij dat Agatharchides van Knidos, die het fenomeen in verband brengt met de seizoenregenbuien in Aithiopia, naar zijn oordeel het dichtst bij de waarheid is, met de overweging dat *‘als de aard van wat verteld wordt tegengesteld is met wat bij ons gebeurt, is dit nog geen reden om er niet in te geloven’.*

Bij de beschrijving van de zeden en gewoonten bij de Egyptenaren die afwijken van de Griekse is hij, zonder in een beate bewondering voor het exotische karakter te vervallen, toch niet blind voor de aspecten waarin de Egyptische superieur lijkt zoals het bestraffen van misdrijven. Hij maakt daarbij trouwens een opmerking opmerking die ook vandaag de dag zou mogen ter harte genomen worden:

‘Als de beste wetten moeten we, vind ik, niet die beschouwen die zorgen dat de mensen het meest welvarend worden, maar die hen het meest fatsoenlijk maken’.

Al met al brengt Diodorus een boeiende beschrijving van Egypte die niet hoeft onder te doen bij het veel beter bekende relaas van Herodotos. Terecht merkt Omar Gharby die de inleiding schreef op het eerste boek, op dat we Diodorus zien worstelen met een ook voor hem vreemde cultuur die hij probeert te doorgronden.

Met de boeken XI-XIII (in de vertaling blz. 137-424) bestrijkt Diodorus zowat de hele vijfde eeuw v.Chr., in concreto 480 tot 405 v.Chr. Omdat Diodorus geen Griekse maar een wereldgeschiedenis beoogt te schrijven komt daarbij ook de geschiedenis buiten de Helleense wereld zoals op het Iberisch Schiereiland, in Noord-Afrika (Karthago), Sicilië, Italië, de Balkan en het Nabije Oosten (Perzië) aan bod. Maar het zijn uiteraard de gebeurtenissen in de Helleense wereld die de meeste aandacht krijgen. Vermits het relaas van Herodotos eindigt in 479 v.Chr. en dit van Thucydides aanvangt in 431 v.Chr. is Diodorus voor de periode 479-431 onze belangrijkste bron. Maar in tegenstelling tot Herodotus en Thucydides die tijdgenoten waren van wat zij beschreven, schrijft Diodorus over gebeurtenissen die zich drie eeuwen voor hem afspeelden en is zijn relaas gebaseerd op wat hij bij andere historici, waarvan het werk voor ons verloren is gegaan, terugvond.

Diodorus beschrijft de gebeurtenissen jaar na jaar. Voor ieder jaar geeft hij eerst aan wie dat jaar de eponyme archont was te Athene, wie de consuls te Rome en om de vier jaar de hoeveelste Olympiade dat jaar in Elis werd gevierd. Dan volgt een sobere beschrijving van de gebeurtenissen van dat jaar. Recenter onderzoek wijst uit dat hij bij het gebruik van zijn bronnen kritischer te werk gaat dan vroeger algemeen werd aangenomen. In tegenstelling tot de bij een breder publiek beter bekende antieke geschiedschrijvers als Herodotus, Thucydides, Polybius, Sallustius, Livius, Tacitus e.a. heeft hij zijn werk niet met literaire bedoelingen geschreven. Wat daarbij het meest opvalt in dit opzicht is het ontbreken van de redevoeringen die door de geschiedschrijvers in de mond van hun protagonisten worden gelegd. Voor die schrijvers is dit een gelegenheid om hun retorische virtuositeit tentoon te spreiden. Bij Diodorus treffen we dus geen retorische bravourestukjes aan zoals de fameuze lijkrede van Pericles voor de gevallen van het eerste jaar van de Peloponnesische oorlog. Diodorus maakt er niet eens melding van, alhoewel hij nochtans herhaaldelijk de spreekvaardigheid van Pericles prijst. En waar Thucydides de discussie tussen de Atheners en de burgers van Melos aangrijpt om een dramatische dialoog (een van de hoogtepunten uit de Griekse literatuur met onder meer de fameuze oneliner *‘de sterken doen wat ze kunnen, en de zwakken lijden wat ze moeten’*) te schrijven waarin de Atheense arrogantie van de macht genadeloos wordt blootgelegd, doet Diodorus de hele episode af in één zin: *‘Ook veroverden ze (de Atheners) Melos na een belegering en slachtten alle mannen af, terwijl ze kinderen en vrouwen tot slaaf maakten’.*

Slechts bij twee gelegenheden (althans in de hier vertaalde boeken) geeft Diodorus redevoeringen weer in de directe rede. De eerste is wanneer hij verslag uitbrengt van de discussie in de Syracusaanse volksvergadering die zal beslissen wat er met de Atheense krijgsgevangenen moet gebeuren.

Uitvoerig geeft hij achtereenvolgens de toespraken van Nikolaos (blz. 327-334) die pleit voor een milde behandeling en van Gylippos (blz. 334-340) die de Syracusanen daarentegen aanspoort geen genade te kennen. Merkwaardig is dat Thucydides, wanneer hij het over deze episode heeft (VII,86), aan deze discussie geen enkel woord besteedt. De door Diodorus in de mond van Nikolaos en Gylippus gelegde redevoeringen zijn pareltjes van retoriek die in geen enkel opzicht moeten onderdoen bij het beste dat wij aantreffen bij andere klassieke auteurs en beslist een plaats verdienen in iedere bloemlezing van antieke retoriek. De tweede gelegenheid waarbij Diodorus de lezer verrast met een redevoering in de directe rede is wanneer in 408 de Spartaanse gezant Endios de Atheners een vredesaanbod doet. Hier geen spoor van retorische fiorituren want Diodorus leidt de redevoering in met te schrijven dat Endios *'sprak zonder omhaal op Laconische wijze'*. De woorden die Diodorus hem vervolgens in de mond legt beantwoordt ten volle aan de kwalificatie Laconisch: sec met korte zinnen waarin de Spartaan direct to the point komt in een heldere argumentatie.

Afgezien van deze uitzonderlijke retorische escapades is de stijl van Diodorus sober en afstandelijk. Hij laat het oordeel over wat hij verhaalt over aan de lezer. Slechts af en toe kan hij het blijkbaar niet laten uiting te geven aan zijn persoonlijke gevoelens. Gevoelens van bewondering voor Leonidas en zijn Spartanen die bij de Thermopylen een uitzichtloze poging ondernamen om de oprukkende Perzen tegen te houden en ook voor de Atheense generaal Myronides en zijn manschappen die in 457 de overwinning behaalde op een veel sterker Thebaans leger. Over deze laatste prestatie schrijft hij: *'Dat optreden lijkt mij voor geen enkel ander gevecht onder te doen dat de Atheners daarvoor hebben gevoerd. Want noch de zege die ze in Marathon hebben behaald noch hun overwinning over de Perzen bij Plataiai noch de andere fameuze prestaties van de Atheners overtreffen volgens mij de strijd waarin Myronides de Boiotiërs verslagen heeft.'* Diodorus legt vervolgens omstandig uit waarop zijn appreciatie gebaseerd is om dan te besluiten: *'Myronides is dus*

.....de evenknie geworden van de beroemdste veldheren voor hem, Themistokles, Miltiades en Kimon'.

Diodorus brengt in essentie een chronologisch geordende evenementiële geschiedenis waarin de aandacht voornamelijk naar de militaire ontwikkelingen gaat. Toch is het geen *histoire-batailles* zonder meer geworden. Zo beschrijft hij ook de pest te Athene maar in tegenstelling tot Thucydides die de eerste uitbraak ervan in 430 analyseert staat Diodorus stil bij de tweede uitbraak enkele jaren later. Hij verantwoordt zijn uitweiding als volgt: *'Omdat het de taak is van een geschiedschrijver het antwoord te vinden op de vraag waarom deze ziekte zo genadeloos toesloeg, is het noodzakelijk daarbij enige context te geven.'* Ook institutionele aspecten komen regelmatig aan bod. Zo blijft hij uitvoerig stilstaan bij de instellingen en wetgeving van Thurioi en Lokroi die respectievelijk werden toegeschreven aan Charondas en Zaleukos.

Af en toe krijgen we ook nog een terloopse opmerking naar aanleiding van een door hem beschreven gebeurtenis. Eén voorbeeld: omdat de Gorgias (filosoof, sofist en redenaar) deel uitmaakt van een gezantschap naar Athene in 427 vertelt hij wat meer over deze merkwaardige figuur: *'Gorgias*

die in welsprekendheid al zijn tijdgenoten overtrof....was de eerste die retorica als een aan regels gebonden vak behandelde en hij muntte zozeer uit in de praktijk van de sofisten dat hij van zijn leerlingen als lesgeld 100 mines ontving.....Met zijn verbazingwekkende spreekstijl wist hij de Atheners, nochtans slimme mensen, die dol zijn op discussie, te overdonderen. Want hij was de eerste die gebruik maakte van ongebruikelijke stijlmiddelen, en onderscheidde zich daarbij door zijn taalvaardigheid.

.....Tegenwoordig lijken ze wat “gemaakt” en komen ze vaak lachwekkend over als ze in overdaad gebruikt worden’. Zo krijgt ook Alkibiades een korte karakterisering: *‘In brutaliteit onderscheidde hij zich zeer van de anderen, en hij was een geducht spreker, de beste generaal, iemand die door zijn lef groot resultaat wist te behalen. Verder was hij een bijzonder mooie man om te zien, een briljante denker, vol grootse plannen.’*

De afstandelijkheid en soberheid waarmee hij zijn relaas brengt belet hem niet af en toe uiting te geven aan zijn persoonlijke gevoelens. Tot tweemaal toe beschrijft hij met veel empathie het beklagenswaardige en wrede lot van verliezers. Zoals wanneer in 409 de Karthagers Selinunte innemen en, na alle strijd bare mannen te hebben gedood, de radeloze vrouwen en kinderen aan de meest schandelijke beproevingen onderwerpen. Ook wanneer de Karthagers in 406 de voedseltoevoer naar Akragas hebben afgesloten en de bevolking van de polis gedwongen wordt hun stad te verlaten, beschrijft Diodorus met veel medeleven de gevoelens van de bevolking als ze op het punt staan hun stad te verlaten. Het relaas is des te schrijnender omdat Diodorus enkele hoofdstukken eerder uitvoerig de rijkdom van de stad heeft beschreven.

Evenmin weerhoudt de politieke neutraliteit die hij doorgaans in acht neemt hem er niet van, bij uitzondering te sneren naar de politieke dwaasheid van het volk. Naar aanleiding van een beslissing van de volksvergadering van Syracuse schrijft hij: *‘De grote massa neigde algauw, zoals vaak het geval is, naar de slechtste keuze’*. De beslissing van de Atheense volksvergadering in 406 om de generaals die bij de Arginusen een grote overwinning hebben behaald toch ter dood te veroordelen omdat ze de gesneuvelde soldaten onbegraven hebben achtergelaten, kan al evenmin op veel begrip vanwege Diodorus rekenen: *‘Zo zeer was het volk op dat moment zijn verstand kwijtgeraakt, en heeft het, op onjuiste gronden opgestookt door demagogen, zijn woede botgevierd op mannen die geen straf verdienen, maar prijzende woorden en erekransen’*.

In de eerste negen hoofdstukken van boek I geeft Diodorus, zoals hoger vermeld, duidelijk aan dat het zijn opzet was een wereldgeschiedenis te schrijven en niet een monografie over een bepaalde of conflict. Daar motiveert en rechtvaardigt hij ook deze aanpak: *‘Want een werk dat de reeks van gebeurtenissen in één geordende samenhang bevat, maakt het de lezer gemakkelijker en biedt een inzicht dat zeker goed te volgen is. Kortom zo’n werk dient men hoger te waarderen dan de andere omdat het geheel nuttiger is dan het deel en samenhang zinvoller dan los zand, en dat geldt evenzeer voor iets dat nauwkeurig in zijn tijd is in vergelijking met iets waarvan men niet weet in welke tijd het is gebeurd.’* Hij is er zich wel van bewust dat een dergelijke onderneming veel inzet en tijd vergt en heeft *‘er dertig jaar aan gewerkt en met veel problemen en risico’s door een groot deel van Asia en*

Europa gereisd om zoveel mogelijk de belangrijkste streken met eigen ogen te zien'. Verder geeft hij aan wat volgens hem doel en nut van de geschiedschrijving is: 'Het begrip dat men via de geschiedschrijving opdoet van andermans mislukkingen en successen vormt een les die men kan leren zonder schade of schande. Want dat verschaft de jongeren het inzicht van de oudere generatie en bij ouderen verveelvoudigt het de ervaring die zij al hebben'. Dit is ook voor de gemeenschap nuttig: 'Het maakt privéburgers geschikt voor het leiderschap en stimuleert vanwege de onsterfelijke roem de leiders zich te richten op de mooiste daden. Daarnaast maakt het dat soldaten vanwege de lofprijzingen die hun na de dood ten deel vallen grotere bereidheid tonen om gevaar te lopen voor het vaderland, en weerhoudt eeuwige eerloosheid slechteriken van hun neiging tot 'wangedrag'. Maar ook verder in zijn werk laat hij zich sporadisch hierover uit. In XI,38 merkt hij op: 'Het is terecht, en gunstig voor de gemeenschap, dat de geschiedenis slechte figuren die invloedrijke posities ingenomen hebben, vervloekt terwijl diegenen die haar goede diensten hebben bewezen voor altijd in de herinnering voortleven. Dat vooral zal er de oorzaak van zijn dat velen van latere generaties zich toeleggen op wat de gemeenschap ten goede komt.' En in XIII, 91 luidt het: 'Volgens mij moeten we geschiedschrijvers vergeven dat ze fouten maken die voortkomen uit onwetendheid, omdat het nu eenmaal mensen zijn en omdat de waarheid over het verleden lastig te achterhalen is. Schrijvers die ervoor kiezen niet nauwkeurig te zijn, dienen daarentegen gepast bekritiseerd te worden wanneer ze over de een vlelend spreken of uit vijandigheid een ander te bitter aanvallen en daarmee de waarheid geweld aandoen'.

Het zal inmiddels duidelijk geworden zijn dat Diodorus meer aandacht verdient dan hem tot nog toe te beurt is gevallen. Het Nederlandstalige publiek mag dan ook John Nagelkerken bijzonder dankbaar zijn dat hij het de gelegenheid biedt met deze minder bekende en tot nog toe ondergewaardeerde antieke geschiedschrijver kennis te maken. Zoals we van de geroutineerde en veelzijdige vertaler John Nagelkerken gewend zijn heeft hij voor een uitstekende vertaling gezorgd die niet alleen accuraat is maar ook vlot leesbaar. Hij zorgde ook voor een beknopte inleiding terwijl de Egyptoloog Omar Ghaly een afzonderlijke inleiding schreef voor boek I en ook instond voor de eindnoten van dit boek. Een uitgebreid register (blz. 456-497) maken het boek toegankelijk voor consultatie terwijl vijf kaarten het de lezer mogelijk maken de vele plaatsnamen in de tekst te situeren.

Diodoros van Sicilië, *De Historische Bibliotheek. Egypte. De Griekse wereld in de vijfde eeuw v.Chr.*. Vertaald en toegelicht door John Nagelkerken (met medewerking van Omar Ghaly). Amsterdam, Athenaeum - Polak & Van Gennep 2026. 503 blz. 32,50 €.